

ERGONIMLARNING JAHON VA O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA O‘RGANILISHI

Fazilat Kultayeva

Termiz davlat universiteti o‘qituvchisi

e-mail: fkultayeva@tersu.uz**Annotatsiya:**

Ushbu maqolada dunyo tilshunosligida ergonimlarni lelik-semantik, lingvistik, lingvostlistik, terminologik va pragmatik nuqtayi nazardan o‘rganish hamda bu borada amalga oshirilgan ilmiy-tadqiqot ishlaridan olingan natijalar tilshunoslik fanini yangidan yangi ilmiy-nazariy xulosalar bilan boyitishga xizmat qilib kelgani hamda ergonimlarning lingvistik xususiyatlari tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: Lingvistika, onomastika, ergonim, urbanonim, identifikatsiyalash, iqtisodiy nom, semasiologiya, periferiya, firmino.

Dunyo tilshunosligida ergonimlarni lelik-semantik, lingvistik, lingvostlistik, terminologik va pragmatik nuqtayi nazardan o‘rganish sohasi uncha uzoq bo‘lmasa-da, samarali yo‘lni bosib o‘tdi. Bu borada amalga oshirilgan ilmiy-tadqiqot ishlaridan olingan natijalar tilshunoslik fanini yangidan yangi ilmiy-nazariy xulosalar bilan boyitishga xizmat qilib keldi. Hozirgi kunda amalga oshiriladigan ishlar o‘zbek tili leksikasining milliy, shakily hamda uslubiy jihatdan rivoji uchun xizmat qiladi. Muhtaram prezidentimiz e’tirof etganlaridek: “...Sharq donishmandlari aytganidek:” Eng kata boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros-bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir!” Shu sababli hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirish, chinakam ma’rifatva yuksak ma’naviyat egasi bo‘lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak”¹. Mazkur fikrlar, shubhasiz, o‘zbek tilshunosligida amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarga ham aloqadordir. Shu ma’noda har qanday shaharning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida onomastik makon, ergonimlar massivi o‘ziga xoslikni ifodalaydi hamda ijtimoiy sohada sodir bo‘lgan yoki sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar zamonaviy til tizimining lug‘at qatlami va asosini aks ettiradi. Ergonim, uning lingvistik holati va grafik xususiyatlari shakl o‘zgarishlariga oid savollar bugungi kungacha ochiqlicha qolmoqda. Bugungi kunda o‘zbek tilshunosligida ergonimlarning aniq terminologik lug‘ati yo‘q, faqat ergonim tarkibiy qismlarining parcha-parcha tavsiflari, shakllanmagan terminologik tizimlari mavjud. Lingvistik nazariyalar yetarli darajada rivojlanganligiga qaramasdan, turli shaharlar ergonimlarida lingvistik elementlardan foydalanishning o‘zbek tilshunosligida hali to‘liq va tizimli tavsifi yo‘q.

Ergonimlarni o‘rganish leksik semantika (semasiologiya va onomasiologiya), so‘z yasash, lingvistik semiotika, kognitiv tilshunoslik, madaniy tilshunoslik va pragmalolingvistika fanlari

¹ O‘zbekiston prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga murojaatnomasidan. “Xalq so‘zi” gazetasi 2020-yil 25-yanvar soni.

chegaralarida olib boriladi. O'rganilayotgan mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi zamonaviy kommunikativ jarayonda shahar obyektlarining nomlari yuqori darajada takrorlanishi mumkin hamda til vositasida insonlar ongida jonlanib, uning dunyo haqidagi tasavvurini shakllantirishda ishtirok etadi. Shu nuqtai nazardan, bu ergonimlar tizimining kognitiv imkoniyatlarini, uning tarkibiy qismlarining semantik va tarkibiy xususiyatlarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Ko'pincha nominatsiyaning ijtimoiy yo'nalishini aks ettiruvchi shahar ergonimlarining tavsifi (Arzon dorixona, Malika ayollar kiyimlari do'koni), jinsi va yoshga doir omillari (Begoyim go'zallik saloni, Чудо дети bolalar mahsulotlari marketi) ham ijtimoiy-lingvistik ahamiyatga ega.

Ergonimlarni har tomonlama o'rganish zamonaviy tilshunos-semasiolog uchun ayniqsa muhim: bu obyekt va hodisalarning "umumiy otlari" chegara zonasidagi og'zaki belgining boyligi, uning o'ziga xosligi haqidagi tushunchani kengaytirish imkonini beradi

Onomastikaning bir shoxobchasi bo'lgan ergonimik birliklarni lingvistik jihatdan o'rganish va tadqiq etish, zamonaviy ergonimikaning hosilaviy va funksional imkoniyatlarini aniqlash va tahlil qilishdan iborat. Bu maqsad quyidagi vazifalarni hal qilish orqali amalga oshiriladi:

- 1) Berilgan nomlar korpusidagi tizimli munosabatlarni tahlil qilish.
- 2) Ergonimik nominatsiyaning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash.
- 3) Ergonimlarning leksik-semantik va hosilaviy xususiyatlarini aniqlash.
- 4) O'zbek tilshunosligidagi ergonimik tizimning rivojlanish dinamikasini kuzatish.
- 5) Ergonomiyaning kommunikativ salohiyatini baholash.

Tadqiqotning vazifalari:

- "nom" tushunchasini ta'riflashda mavjud yondashuvlarni umumlashtirish hamda ergonimlarning leksik va semantik munosabatlarini tavsiflash;
- o'zbek onomastikasida ergonimning lingvistik maqomini belgilash va "ergonim" tushunchasiga ta'rif berish orqali funksional o'ziga xos xususiyatlar va tasniflashning asosiy yondashuvlarini aniqlash;
- ergonimlarning terminologiya tizimidagi o'rnini aniqlash;
- ergonimlarni semantik tuzilishi jihatidan tavsiflash, shuningdek, semantik nomlanish qoidalari va o'ziga xosliklarni tahlil qilish;
- zamonaviy ergonimik tizimning rivojlanish dinamikasini kuzatish.

XX asrning boshlarida so'z nomni ifodalovchi birlik sifatida o'rganish predmetiga aylandi. Bu haqda A.V. Superanskaya shunday deydi: "Onomastika yoki onimiya har xil nom tiplarining qo'shilmasi sifatida inson hayoti va faoliyatining hamma qirralari bilan bog'liqdir. Qayerdagi individuallashtirish yoki identifikatsiyalash talab qilinsa, inson obyektini ajratish uchun, albatta, atoqli otni tanlaydi"².

² Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного. – М.,1973.

Hozirgi kunda tilning onomastik sathi o'zida aniq tizimni ifoda etadi. Uning markazi, an'anaga muvofiq, antroponimlar va toponimlar hisoblanadi, chunki XX asrning oxirida izlanuvchilar diqqati onomastika periferiyasiga xos hisoblangan birliklarga, shu jumladan, ergonimlarga bog'lanib qolgan edi. Ergonimlar ot so'z turkumiga mansub bo'lib, ba'zan o'z vazifalarini nomida aks ettiradigan tashkilot nomlaridir. (Biznes assotsiatsiyalari, o'quv maskanlari, sanoat korxonalari, banklar, do'konlar, madaniyat markazlari, sport komplekslari va stadionlar).

Ergonim – shahar til makonining birliklaridir³. Ergonimlar tarix va kundalik hayotni aks ettiradigan ko'zgu hamda ijtimoiy-madaniy jarayonlarning muhim markeri (yozuvi) bo'lishi mumkin. Tilshunoslikda “Ergonim” atamasi birinchi marta 1978-yil N.V. Podolskayaning “Rus onomastik terminologiyasi” lug'atida taklif qilindi⁴. Bu atama qadimgi grek tilidagi “ergo” - ish, savdo-sotiq hamda “nym” – nom, ism so'zlaridan kelib chiqqan⁵. Ergon so'zini yana “ish” yoki “harakat” deb ham tarjima qiish mumkin⁶. Jahon tilshunosligida, xususan, rus tilshunosligida ergonimlar urbanonimlarning bir turi sifatida, ozarbayjon tilshunosligida esa ktematonimlarning bir turi sifatida nomshunoslarning e'tiborini tortadi. Bu holat XX asrning 60-yillarida M. L. Shetinin,

B. Z. Bukchina va G. A. Zolotova, A. V. Superanskaya, V. D. Bondaletov⁷ kabi tilshunoslar tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Unda tilshunoslar murakkab obyektlarni nomlashning umumiy tamoyillari bilan shug'ullanishgan. Bunga qadar tadqiqotchilar “urbanonim” atamasidan foydalanganlar.

Ergonimika-onomastikaning ergonimlarni o'rganadigan bo'limi. Ergonimiya-ma'lum davr ergonimlari lug'ati yoki ro'yxati. Ergonimiya-ergonimlar majmuyidir. “Ergonim” atamasining bir qancha variantlari mavjud. D. A. Yalovets-Konovalova “tijorat korxonasi nomi”, Korshunov V. A. va Nikolayeva T. K. “firmi” deb nomlaganlar. Yalovets-Konovalova D. A ergonimlarni “jamoat birlashmalarining belgisi” desa⁸, Zemskova S. V. ergonimiyani “mintaqaning sanoat va iqtisodiy obyektlari nomlari majmui” deya ta'riflagan⁹.

Rus tilshunosligida ergonimik muammolarning rivojlanishi XX asrning o'rtalaridan boshlandi. Ushbu masalaga birinchi marta B. Z. Bukchina, G. A. Zolotova, S. A. Koporskiy, M. N. Morozova va L. V. Shetinar e'tibor qaratdilar.

³ Подольская, Н.В. Словарь русской онаматической терминологии. – Москва: Наука, 1978.

⁴ Подольская, Н.В. Словарь русской онаматической терминологии. – Москва: Наука, 1978.

⁵ Подольская, Н.В. Словарь русской онаматической терминологии. – Москва: Наука, 1978.

⁶ Эпитеты с большой буквы в трудах Линнея (1758-1767): выводы и последствия в герпетологии. Бионима Фретей, Тьерри (2-декабр, 2019).

⁷ а) Щетинин Л.М. Имена и названия. – Ростов-на-Дону, 1968.

б) Букчина Б.З., Золотова Г.А. Слово на вывеске// Русская речь. 1968. – 3. С. 49-56.

в) Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного. – М., 1973.

г) Бондалетов В.Д. Русская онаматика. – М., 1983.

⁸ Яловец – Коновалова Д. А Названия коммерческих предприятий: ономазиологическая классификация и функционирование в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Челябинск, 1997.

⁹ Земскова С.В. Лексико-семантический и словообразовательный анализ эргонимов г.Тольятти Самарской области Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Самара, 1996.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tashkilot nomlari mijozlarni jalb etishning asosiy yo'li ekanligi bois, o'z navbatida, uning raqobatbardoshligi hamda umri uzoq bo'lishini ta'minlanishi kerak edi. Aynan shuning uchun ergonimlarni o'rganish fanning turli sohalarida tadqiqot olib borayotganlar uchun, xususan, lingvistlar uchun ham dolzarb vazifaga aylandi. Ergonimlarning nomlanish usuli ko'pgina faktorlarga bog'liqdir. Ergonimiyada nomlanish tartibi yillar davomida bir necha marta o'zgardi, chunki ekstralingvistik faktorlar (dunyoqarashning o'zgarishi, jamiyatda baholash mezonlarining o'zgarishi, nomlanishning xarakterini aniqlovchi til xususiyatlari) o'zgarishi bunga asosiy sabab bo'ldi.

Ergonimlarni boshqa bir qancha turdagi onomastik birliklardan ajratish, ularni tavsiflash muammolari, kategorik xususiyatlari va asosiy farqlariga oid onomastikaning periferik bo'limiga bag'ishlangan tadqiqotlar olib borilishi XX asrning 90-yillariga to'g'ri keladi va bu A. V. Bepalova, S. V. Zemskova, N. V. Nosenko, E. S. Otin va boshqalar kabi nomshunoslarning nomlari bilan bog'liq¹⁰. Zamonaviy tadqiqotlar ergonimlarning terminologik tavsifi, shuningdek ulardan foydalanish masalalari, boshqa til va tildan tashqari elementlarning murakkab obyektlarini nomlash muammolari bilan shug'ullanadi (F.F.Alistanova, M.G.Kurbanova, E.S.Butakova, A.M.Emelyanova, M.V.Kitaygorodskaya, I.V.Kryukova, M.Ya.Kryuchkova, N.N.Rozanova, Man Shu va boshqalar)¹¹.

Hozirgi zamonaviy tilshunoslikda ergonimlarga onomastikaning biri turi sifatida qaraladi. Rus tilshunosligida ergonimlarga oid lingvistik materiallar turli jihatlaridan, jumladan, mantiqiy, semasiologik, sotsiolingvistik, semiotik, leksikografik va h.k tomondan o'rganilgan. "Rus onomastika lug'ati" terminologiyasiga ko'ra (N.V. Podolskaya) u tomonidan nomlangan so'z yoki ibora obyektni ta'kidlash, boshqa obyektlar qatorida uni individuallashtirish va identifikatsiyalash uchun ishlatilgan deb qaraladi. Nomshunoslar nomlarni ularning asosiy xususiyatlarining o'ziga xos tomonlarini hisobga olgan holda to'g'ri ism va har xil turdagi noto'g'ri otlar o'rtasidagi farqlarni aniqlaydi. Tadqiqotchining fikricha, umumiy lug'at so'zlari uchun asosiy xususiyatlar tushunchasi obyektlar sinfi bilan aloqasi bor yoki bevosita aloqasi yo'qligi bilan bog'liqlik. Nomlarning kategorik xususiyatlarini aniqlashtirish uchun biz V.D.Bondaletovga murojaat qilamiz. Uning g'oyalariga ko'ra onomastik birliklar til birliklaridir, ularga tilshunoslikning yaxlit obyekti sifatida qaralishi kerak, ismlar tilning kommunikativ emas, nominativ birliklariga tegishli va dunyo tillarining mutlaq ko'pchiligida aniq otlar nomlar sinfiga kiritilgan. Ergonimlarning o'ziga xosligi nafaqat til (aniq foydalanishdan tashqarida ko'rib chiqilganda), balki nutq darajasida ham (aniq kontekst va vaziyatlarda) seziladi.

¹⁰ Курбанова, М.Г. диссертация Эргонимы современного русского языка: Семантика и прагматика. Астрахань -2014.

¹¹ а) Алистанова, Ф.Ф. диссертация Эргонимы современного русского языка как микросистема. Махачкала-2011.

б) Курбанова, М.Г диссертация Эргонимы современного русского языка: Семантика и прагматика. Астрахань- 2014.

в) Бутакова, Е.С. Эргонимы иноязычного происхождения в коммуникативном пространстве города. Томск-2013.

г) Мань Шу диссертация Восприятие и понимание имени собственного в межкультурной коммуникации (на материале прагмонимов и эргонимов китайского и русского языков) Пермь – 2021.

Joy ergonimlarini o'rganish uning lingvistik portretini chizish, onomastik sathning tipik va individual aspektlarini tavsiflash hamda kundalik hayotdagi uning rasmini chizish demakdir¹². Ergonim terminining har xil talqini mavjud bo'lib, ayrim latish lingvistlari uni ma'lum maqsadda tashkil etilgan insonlar birlashmasidan iborat tashkilot, kompaniya, o'quv dargohlarining nomini bildiradigan atoqli ot deb hisoblashadi.

Ergonimlarni o'rganishda qadimiy tarixga ega bo'lgan rus tilshunosligida esa ergonimlar aniq yo'nalish va harakat yo'lida birlashgan insonlar birlashmasini ifodalaydigan atoqli ot deb ta'riflanadi. Rus tilshunoslari ergonimlarni aniq maqsad yo'lida birlashgan amaliy sohalar birlashmasining nomlari deyishadi¹³.

Nemis tilshunosligida bu atama nafaqat uyushma, balki ayrim shaxslarning birlashuvini ifodalash uchun qo'llaniladi. Mahsulot va xizmatlarning (mahsulot, kiyim, mashina), san'at asarlari nomlari, ko'rsatuvlar, bolalar o'yinchoqlari va savdo nuqtalari (kafe, do'kon, sataroshxona) kabi nomlarni ham bildiradi¹⁴.

Finlandiyada bu atamani kam qo'llashadi. Buning o'rniga "kompaniya nomi", "iqtisodiy nom" atamalarini ma'qul ko'rishadi¹⁵. Ammo boshqalar uchun ergonim tushunchasi tovar belgisi yoki savdo nuqtasi nomidan ko'ra kengroq bo'lishi mumkin. Ularning fikricha, "ergonim" maktab, teatr, ibodatxona, byurokratik tashkilotlar nomlarini ham ifodalaydi¹⁶.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga murojaatnomasidan. "Xalq so'zi" gazetasi 2020-yil 25-yanvar soni.
2. Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного. – М., 1973.
3. Подольская, Н.В. Словарь русской онамастической терминологии. – Москва: Наука, 1978.
4. Эпитеты с большой буквы в трудах Линнея (1758-1767): выводы и последствия в герпетологии. Бионима Фретей, Тьерри (2-декабр, 2019).
5. а) Щетинин Л.М. Имена и названия. – Ростов-на-Дону, 1968.
6. б) Букчина Б.З., Золотова Г.А. Слово на вывеске// Русская речь. 1968. – 3. С. 49-56.
7. в) Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного. – М., 1973.
8. г) Бондалетов В.Д. Русская ономастика. – М., 1983.

¹² Смирнова, Н. Именование в публичной сфере города Ставрополя: святое и светское. (2017).

¹³ Коттичелли, Пауло, Рицца, Альфредо (2018). Язык, медиа и экономика в виртуальной и реальной жизни: новые перспективы Кембриджские ученые.

¹⁴ "Коттичелли, Пауло, Рицца, Альфредо (2018). Язык, медиа и экономика в виртуальной и реальной жизни: новые перспективы Кембриджские ученые.

¹⁵ Сьоблом, Паула. (2017) Коммерческие названия и не установленная терминология.

¹⁶ Смирнова, Н (2017). Именование в публичной сфере города Ставрополя: святое и светское.

9. Яловец – Коновалова Д. А Названия коммерческих предприятий: ономазиологическая классификация и функционирование в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Челябинск, 1997.
10. Земскова С.В. Лексико-семантический и словообразовательный анализ эргонимов г.Тольятти Самарской области Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Самара, 1996.
11. Курбанова, М.Г. диссертация Эргонимы современного русского языка: Семантика и прагматика. Астрахань -2014.
- 12.а) Алистанова, Ф.Ф. диссертация Эргонимы современного русского языка как микросистема. Махачкала-2011.
- 13.б) Курбанова, М.Г диссертация Эргонимы современного русского языка: Семантика и прагматика. Астрахань- 2014.
- 14.в) Бутакова, Е.С. Эргонимы иноязычного происхождения в коммуникативном пространстве города. Томск-2013.
- г) Мань Шу диссертация Восприятие и понимание имени собственного в межкультурной коммуникации (на материале прагмонимов и эргонимов китайского и русского языков) Пермь – 2021.
15. Смирнова, Н. Именование в публичной сфере города Ставрополя: святое и светское. (2017).
16. Коттичелли, Пауло, Рицца, Альфредо (2018). Язык, медиа и экономика в виртуальной и реальной жизни: новые перспективы Кембриджские ученые.